

युवकांचा
स्फूर्तिनिझर -
समर्थ रामदास

धबाबा लोटती धारा, धबाबा तोय आदळे ।

॥ श्रीराम समर्थ ॥

सुमारे ३५० वर्षांपूर्वी
मरगळलेल्या महाराष्ट्राला
समर्थाच्या या वाणीने
संजीवनी दिली होती.

उद्याचा भारत घडवणाऱ्या
आजच्या युवा शक्तीला
ती अजूनही तेवढीच
मार्गदर्शक ठरु शकते.

श्रीस्मर्थरामदास
ज्ञानोत्सव
करुःशताब्दी
सोहळा

युवकांचा स्फूर्तिनिझर -

समर्थ रामदास

सेवा

श्री समर्थ रामदास

जन्मोत्सव चतुःशताब्दी समिती

मुद्रक : श्री जे प्रिंटर्स प्रा. लि., ०२०-२४४७४७६२

संपर्कसाठी पत्ता :वैष्णव ब, २१८४ सदाशिव पेठ,
पर्वती रस्ता, वेदशास्त्रोत्तोजक सभेशेजारी, पुणे ४११ ०३०.

१. संत संगतीने नरदेहाचे सार्थक करावे

बहुतां जन्मांचा सेवट । नरदेह सांपडे अवचट ।
येथें वर्तविं चोखट । नीतिन्यायें ॥

शत वरुषें वय नेमिले । त्यांत बालपण नेणतां गेले ।
तारुण्य अवघें वेचले । विषयांकडे ॥

वृद्धपणीं नाना रोग । भोगणे लागे कर्मभोग ।
आंतां भगवंताचा योग । कोणे वेळे ॥

लोक मरमरों जाती । वडिले गेलीं हे प्रचिती ।
जाणत जाणत निश्चिती । काये मानिले ॥

अग्र गृहासी लागला । आणि सावकास निजेला ।
तो कैसा म्हणावा भला । आत्महत्यारा ॥

तरी आतां ऐसें न करावें । बहुत विवेके वर्तविं ।
इह लोक परत्र साधावें । दोहीकडे ॥

परमार्थ जन्माचें सार्थक । परमार्थ संसारीं तारक ।
परमार्थ दाखवी परलोक । धार्मिकासी ॥

परमार्थीं तो राज्य धारी । परमार्थ नाहीं तो भिकारी ।
या परमार्थचीं सरी । कोणांस घावी ॥

अनंत जन्मींचे पुण्य जोडे । तरी च परमार्थ घडे ।
मुख्य परमात्मा आतुडे । अनुभवासी ॥

जेणें परमार्थ वोळखिला । तेणें जन्म सार्थक केला ।
येर तो पापी जन्मला । कुलक्षयाकारणें ॥

भल्यानें परमार्थीं भरावें । शरीर सार्थक करावें ।
पूर्वजांस उद्धरावें । हरिभक्ती करूनी ॥

धन्य धन्य हा नरदेहो । येथील अपूर्वता पाहो ।
जो जो कीजे परमार्थलाहो । तो तो पावे सिद्धीतें ॥

या नरदेहाचेनि लागवेगे । येक लागले भक्तिसंगे ।
येकीं परम वीतरागे । गिरिकंदरें सेविली ॥

या नरदेहाचेनि आधारें । नाना साधनांचेनि द्वारें ।
मुख्य सारासारविचारें । बहुत सुटले ॥

या नरदेहाचेनि संमंधे । बहुत पावले उत्तम पदे ।
अहंता सांझून स्वानंदे । सुखी जाले ॥

पशुदेहीं नाहीं गती । ऐसें सर्वत्र बोलती ।
म्हणौन नरदेहीं च प्राप्ती । परलोकाची ॥

तत्त्वज्ञानी योगाभ्यासी । ब्रह्मच्यारी दिगंबर संन्यासी ।
शडदर्शनी तापसी । नरदेहींच जाले ॥

म्हणौनि नरदेह श्रेष्ठ । नाना देहांमधें वरिष्ठ ।
जयाचेनि चुके आरिष्ठ । येमयातनेचें ॥

संत आनंदाचें स्थळ । संत सुख चि केवळ ।
नाना संतोषाचें मूळ । ते हे संत ॥

संत विश्रांतीची विश्रांती । संत तृप्तीची निजतृप्ती ।
नातरी भक्तीची फळश्रुती । ते हे संत ॥

संत धर्माचें धर्मक्षेत्र । संत स्वरूपाचें सत्पात्र ।
नातरी पुण्याची पवित्र । पुण्य भूमी ॥

संत समाधीचें मंदिर । संत विवेकाचें भांडार ।
नातरी बोलिजे माहेर । सायोज्यमुक्तीचें ॥

संत सत्याचा निश्चयो । संत सार्थकाचा जयो ।
संत प्राप्तीचा समयो । सिद्धरूप ॥

मोक्षश्रिया आळंकृत । ऐसे हे संत श्रीमंत ।
जीव दरिद्री असंख्यात । नृपती केले ॥

जें त्रैलोकीं नाहीं दान । तें करिती संतसञ्जन ।
तयां संतांचे महिमान । काय म्हणौनि वर्णविं ॥

जन्मा आलियाचें फळ । कांहीं करावें सफळ ।
ऐसें न करितां निर्फळ । भूमिभार होये ॥

२. मूर्ख व पढतमूर्ख लक्षणे टाळा

जन्मला जयांचे उदरीं । तयांस जो विरोध करी ।
सखी मानिली अंतुरी । तो येक मूर्ख ॥

सांडून सर्व हि गोत । स्त्री आधेन जीवित ।
सांगे अंतरींची मात । तो येक मूर्ख ॥

आपली आपण करी स्तुती । स्वदेशीं भोगी विपत्ति ।
सांगे वडिलांची कीर्ती । तो येक मूर्ख ॥

अकारण हास्य करी । विवेक सांगतां न धरी ।
जो बहुतांचा वैरी । तो येक मूर्ख ॥

बहुत जागते जन । तयांमध्यें करी शयन ।
परस्थळीं बहु भोजन । करी तो येक मूर्ख ॥

मान अथवा अपमान । स्वयें करी परिच्छिन्न ।
सप्त वेसनी जयाचें मन । तो एक मूर्ख ॥

घरीं विवेक उमजे । आणी सभेमध्यं लाजे ।
शब्द बोलतां निर्बुजे । तो येक मूर्ख ॥

औषध न घे असोन वेथा । पथ्य न करी सर्वथा ।
न मिळे आलिया पदार्था । तो यक मूर्ख ॥

आपणांस जेथें मान । तेथं अखंड करी गमन ।
रक्षूं नेणे मानाभिमान । तो येक मूर्ख ॥

घरीच्यावरी खाय दाढा । बाहेरी दीन बापुडा ।
ऐसा जो का वेड मूढा । तो येक मूर्ख ॥

स्वयें नेणे परोपकार । उपकाराचा अनोपकार ।
करी थोडे बोले फार । तो येक मूर्ख ॥

जिवलगांस परम खेदी । सुखाचा शब्दं तो हि नेदी ।
नीच जनास वंदी । तो येक मूर्ख ॥

पुत्र कळत्र आणी दारा । इतुका चि मानुनियां थारा ।
विसरोन गेला ईश्वरा । तो येक मूर्ख ॥

जैसें जैसें करावे । तैसें तैसें पावावे ।
हे जयास नेणवे । तो येक मूर्ख ॥

परपीडेचे मानी सुख । परसंतोषाचे मानी दुःख ।
गेले वस्तूचा करी शोक । तो येक मूर्ख ॥

सांझूनिया जगदीशा । मनुष्याचा मानी भर्वसा ।
सार्थकंविण वेची वयसा । तो येक मूर्ख ॥

अल्प अन्याय क्षमा न करी । सर्वकाळ धारकीं धरी ।
जो विश्वासघात करी । तो येक मूर्ख ॥

अनीतीने द्रव्य जोडी । धर्म नीती न्याय सोडी ।
संगतीचे मनुष्य तोडी । तो येक मूर्ख ॥

दोघे बोलत असती जेथें । तिसरा ज ऊन बैसे तेथें ।
डोई खाजवी दोहीं हातें । तो येक मूर्ख ॥

कळह पाहात उभा राहे । तोडविना कौतुक पाहे ।
खरें अस्तां खोटें साहे । तो येक मूर्ख ॥

आपले काज होये तंवरी । बहुसाल नम्रता धरी ।
पुढिलांचे कार्य न करी । तो येक मूर्ख ॥

अक्षरे गाळून वाची । कां तें घाली पदरिचीं ।
नीघा न करी पुस्तकाची । तो येक मूर्ख ॥

आपण वाचीना कधीं । कोणास वाचावयासनेदी ।
बांधोन ठेवी बंदीं । तो येक मूर्ख ॥

आपलेन ज्ञातेपणे । सकळांस शब्द ठेवणे ।
प्राणीमात्राचे पाहे उणे । तो येक पढतमूर्ख ॥

दोष ठेवी पुढिलांसी । तें चि स्वयें आपणापासीं ।
ऐसे कळेना जयासी । तो येक पढतमूर्ख ॥

अभ्यासाचेनि गुणे । सकळ विद्या जाणे ।
जनास निवऊं नेणे । तो येक पढतमूर्ख ॥

जेणे उणीव ये आंगासी । तें चि दृढ धरी मानसीं ।
देहबुद्धी जयापासीं । तो येक पढतमूर्ख ॥

सांडूनियां श्रीपती । जो करी नरस्तुती ।
कां दृष्टी पडिल यांची कीर्ती । वर्णी तो येक पढतमूर्ख ॥

मागें येक पुढें येक । ऐसा जयाचा दंडक ।
बोले येक करी येक । तो येक पढतमूर्ख ॥

प्रपंचविशीं सादर । परमार्थी ज्याचा अनादर ।
जाणपणे घे आधार । तो येक पढतमूर्ख ॥

रात्रंदिवस करी श्रवण । न संडी आपले अवगुण ।
स्वहित आपलें आपण । नेणे तो येक पढतमूर्ख ॥

ज्ञान बोलोन करी स्वार्थ । कृपणा ऐसा सांची अर्थ ।
अर्थासाठीं लावी परमार्थ । तो येक पढतमूर्ख ॥

३. रजोगुण व तमोगुण सोङ्गुन घा....

ईश्वरें मोठें सूत्र केलें । मनुष्यमात्र गुंतोन राहिलें ।
लोभाचें गुंडाळें केलें । उगवेना ऐसे ॥

सत्कारुणें भगवद्भक्ती । रजोगुणें पुनरावृत्ती ।
तमोगुणें अधोगती । पावति प्राणी ॥

माझें घर माझा संसार । देव कैंचा आणिला थोर ।
ऐसा करी जो निर्धार । तो रजोगुण ॥

माता पिता आणि कांता । पुत्र सुना आणि दुहिता ।
इतुकियांची वाहे चिंता । तो रजोगुण ॥

बरें खावें बरें जेवावें । बरें ल्यावें बरें नेसावें ।
दुसऱ्याचें अभिळाषावें । तो रजोगुण ॥

कैंचा धर्म कैंचं दान । कैंचा जप कैंचं ध्यान ।
विचारीना पापपुण्य । तो रजोगुण ॥

दुसन्याचें सर्व जावें । माझें चि बरें असावें ॥
ऐसे आठवें स्वभावें । तो रजोगुण ॥

कां मागें जें जें भोगिलें । तें तें मनीं आठवलें ।
दुःख अत्यंत वाटलें । तो रजोगुण ॥

जें जें दृष्टी पडिलें । तें तें मनें मागितलें ।
लभ्य नस्तां दुःख जालें । तो रजोगुण ॥

टवाळी ढवाळी निंदा । सांगणे घडे वेवादा ।
हास्य विनोद करी सर्वदा । तो रजोगुण ॥

देवकारणीं लाजाळु । उदरालागीं कष्टाळु ।
प्रपंची जो स्नेहाळु । तो रजोगुण ॥

शेरीरीं क्रोध भरतां । नोळखे माता पिता ।
बंधु बहिण कांता । ताडी तो तमोगुण ॥

दुसन्याचा प्राण घ्यावा । आपला आपण स्वयें घ्यावा ।
विसरवी जीवभावा । तो तमोगुण ॥

प्रीतिपात्र गेले मरणे । तयालार्गीं जीव देणे ।
स्वयें आत्महत्या करणे । तो तमोगुण ॥

कळह व्हावा ऐसे वाटे । झोंबी घ्यावी ऐसे उठे ।
अंतरी द्वेष प्रगटे । तो तमोगुण ॥

युद्ध देखावें ऐकावें । स्वयें युध्य चि करावें ।
मारावें कीं मरावें । तो तमोगुण ॥

मत्सरें भक्ति मोडावी । देवाळ्यें विघडावी ।
फळतीं झाडें तोडावीं । तो तमोगुण ॥

सत्कर्मे ते नावडती । नाना दोष ते आवडती ।
पापभय नाहीं चित्ती । तो तमोगुण ॥

ज्येष्ठ बंधु बाप माये । त्यांची वचने न साहे ।
सीघकोपी निघोन जाये । तो तमोगुण ॥

४. सत्त्वगुणी बना...

ईश्वरीं प्रेमा अधिक । प्रपंच संपादणे लोकिक ।
सदा सन्निधि विवेक । तो सत्त्वगुण ॥

परमार्थाची आवडी । उठे भावार्थाची गोडी ।
परोपकारी तांतडी । तो सत्त्वगुण ॥

लावी वर्ने उपवर्ने । पुष्पवाटिका जीवर्ने ।
निववी तापस्यांचीं मनर्ने । तो सत्त्वगुण ॥

ऐसी भक्तीची आवडी । नीच दास्यत्वाची गोडी ।
स्वयं देवद्वार झाडी । तो सत्त्वगुण ॥

तिथी पर्व मोहोत्साव । तेथें ज्याचा अंतर्भाव ।
काया वाचा मनर्ने सर्व । अर्पी तो सत्त्वगुण ॥

आले अतीत अभ्यागत । जाऊ नेदी जो भुकिस्त ।
येथानशक्ती दान देत । तो सत्त्वगुण ॥

जेणे जिंकिली रसना । तृप्त जयाची वासना ।
जयास नाहीं कामना । तो सत्वगुण ॥

विषई धांवे वासना । परी तो कदा उळमळिना ।
ज्याचें धारिष्ट चळेना । तो सत्वगुण ॥

सकळांसी नम्र बोले । मर्यादा धरून चाले ।
सर्व जन तोषविलें । तो सत्वगुण ॥

आपकार्यहून जीवीं । परकार्यसिद्धी करावी ।
मरोन कीर्ती उरवावी । तो सत्वगुण ॥

नीच उत्तर साहाणे । प्रत्योत्तर न देणे ।
आला क्रोध सावरणे । तो सत्वगुण ॥

मन भलतीकडे धावे । तें विवेके आवंरावे ।
इंद्रिये दमन कावे । तो सत्वगुण ॥

संत देखोनि धावे । परम सुख हेलावे ।
नमस्कारी सर्व भावे । तो सत्वगुण ॥

भाविक सात्त्विक प्रेमळ । शांति क्षमा दयासीळ ।
लीन तत्पर केवळ । अमृतवचनी ॥

परम सुंदर आणी चतुर । परम सबळ आणी धीर ।
परम संपन्न आणी उदार । अतिशयेंसी ॥

परम ज्ञाता आणि भक्त । माहा पंडित आणी विरक्त ।
माहा तपस्वी आणी शांत । अतिशयेंसी ॥

राजा आणी धार्मिक । शूर आणी विवेक ।
तारुण्य आणी नेमक । अतिशयेंसी ॥

५. दिनचर्या तयार करा

प्रातःकाळी उठावें । कांहीं पाठांतर करावें ।
येथानशक्ति आठवावें । सर्वोत्तमासी ॥

ज्या ज्याचा जो व्यापार । तेथें असावें खबरदार ।
दुश्चितपणे तरी पोर । वेढा लावी ॥

या कारणे सावधान । येकाग्र असावें मन ।
तरी मग जेवितां भोजन । गोड वाटे ॥

पुढे भोजन जालियांवरी । कांहीं वाची चर्चा करी ।
येकांतीं जाऊन विवरी । नाना ग्रंथ ॥

तरीच प्राणी शाहाणा होतो । नाहींतरी मूर्ख चि राहातो ।
लोक खाती आपण पाहतो । दैन्यवाणा ॥

ऐक सदेवपणाचें लक्षण । रिकामा जाऊं नेदी येक क्षण ।
प्रपंचवेवसायाचें ज्ञान । बरें पाहे ॥

कांही मेळवी मग जेवी । गुंतल्या लोकांस उगवीं ।
शरीर कारणीं लावी । कांहीं तरी ॥

आहे तितुके देवाचें । ऐसें वर्तणे निश्चयाचें ।
मूळ तुटें उद्घेगाचें । येणे रीतीं ॥

६. प्रयत्न हाच परमेश्वर

येक सुखी येक दुःखी । प्रत्यक्ष वर्तते लोकीं ।
कष्टी होऊनियां सेखीं । प्रारब्धावरी घालिती ॥

अचुक येत्न करवेना । म्हणौन केले तें सजेना ।
आपला अवगुण जाणवेना । कांहीं केल्यां ॥

आधीं कष मग फळ । कष चि नाहीं तें निर्फळ ।
साक्षेपेंविण केवळ । वृथापुष्ट ॥

जंवरी चंदन झिजेना । तंव तो सुगंध कळेना ।
चंदन आणि वृक्ष नाना । सगट होती ॥

पेरिलें तें उगवतें । उसिणें द्यावें घ्यावे लागतें ।
वर्म काढितां भंगतें । परांतर ॥

लोक नाना परीक्षा जाणती । अंतरपरीक्षा नेणती ।
तेणे प्राणी करंटे होती । संदेह नाहीं ॥

आपणास आहे मरण । म्हणौन राखावें बरेंपण ।
कठिण आहे लक्षण । विवेकाचें ॥

विद्या उदंड चि सिकला । प्रसंगमान चुकत चि गेला ।
तरी मग तये विद्येला । कोण पुसे ॥

घालून अकलेचा पवाड | व्हावें ब्रह्मांडाहून जाड |
तेथें कैचें आणिलं द्वाड | करंटपण ||

कष्टेंविण फळ नाहीं | कष्टेंविण राज्य नाहीं |
केल्याविण होत नाहीं | साध्य जनीं ||

आधीं कष्टाचें दुःख सोसिती | ते पुढें सुखावें फळ भोगिती |
आधीं आळसें सुखावती | त्यासी पुढे दुःख ||

जेहीं उदंड कष्ट केले | ते भाग्य भोगून ठेले |
येर ते बोलत चि राहिले | करंटे जन ||

रेखा तितुकी पुसोन जाते | प्रत्यक्ष प्रत्यया येते |
डोळे झांकणी करावी ते | कायेनिमित्य ||

७. उत्तम गुण अभ्यासिता येती...

रूप लावण्य अभ्यासितां न ये । सहजगुणास न चले उपाये ।
कांहीं तरी धरावी सोये । अगांतुक गुणाची ॥

अवगुण सोडितां जाती । उत्तम गुण अभ्यासितां येती ।
कुविद्या सांडून सिकती । शाहाणे विद्या ॥

मूर्खपण सांडितां जातें । शहाणपण सिकतां येतें ।
कारबार करितां उमजतें । सकळ कांहीं ॥

मान्यता आवडे जीवीं । तरी कां उपेक्षा करावी ।
चातुर्येविण उंच पदवी । कदापी नाहीं ॥

अंतर्कळा श्रुंघारावी । नानापरी उमजवावी ।
संपदा मेळउन भोगावी । सावकास ॥

चातुर्ये श्रुंघारे अंतर । वस्त्रे श्रुंघारे शरीर ।
दोहिमध्ये कोण थोर । बरें पाहा ॥

बाह्याकार श्रुंघारिले । तेणे लोकांच्या हातासि काये आले ।
चातुर्ये बहुतांसी रक्षिले । नाना प्रकारे ॥

तनें मनें झिजावें । तेणे भले म्हणोन घ्यावें ।
उगें चि कल्पितां सिणावें । लागेल पुढे ॥

म्हणोन दुसऱ्यास सुखी करावें । तेणे आपण सुखी व्हावें ।
दुसऱ्यास कष्टवितां कष्टावें । लागेल स्वयें ॥

समजले आणी वर्तले । ते चि भाग्यपुरुष जाले ।
यावेगळे उरले । ते करंटे पुरुष ॥

जितुका व्याप तितुके वैभव । वैभवासारिखा हावभाव ।
समजले पाहिजे उपाव । प्रगट चि आहे ॥

मित्रि करितां होतें कृत्य । वैर करितां होतो मृत्य ।
बोलिले हें सत्य किं असत्य । वोळखावें ॥

बहुतांचे मुखीं उरावें । बहुतांचे अंतरीं भरावें ।
उत्तम गुणीं विवरावें । प्राणीमात्रासी ॥

शाहाणे करावे जन । पतित करावे पावन ।
सुष्टिमधें भगवद्भजन । वाढवावें ॥

उत्कट भव्य तें चि घ्यावें । मळमळीत अवघें चि टाकावें ।
निःस्पृहपणें विरख्यात व्हावें । भूमंडळी ॥

c. अवगुण सोडिता जाती ...

हे सकळ गुणापासीं गती । सगुण भाग्यश्री भोगिती ।
अवगुणास दरिद्रप्रासी । येदर्थीं संदेह नाहीं ॥

हें तों प्रगट चि असे । जर्नीं पाहातां प्रत्यक्ष दिसे ।
विद्येवीण करंटा वसे । विद्या तो भाग्यवंत ॥

जैसी विद्या तैसी हांव । जैसा व्याप तैसें वैभव ।
तोलासारिखा हावभाव । लोक करिती ॥

पशु पक्षी गुणवंत । त्यास कृपा करी समर्थ ।
गुण नस्तां जिणें वेर्थ । प्राणीमात्राचं ॥

जाणते लोक ते शाहाणे । नेणते वेडे दैन्यवाणे ।
विज्ञान तें हि जाणपणे । कळों आले ॥

अति वाद करूं नये । पोटीं कपट धरूं नये ।
शोधिल्याविण करूं नये । कुलहीन कांता ॥

विचारेविण बोलों नये । विवंचनेविण चालों नये ।
मर्यादेविण हालों नये । कांहीं येक ॥

जनीं आर्जव तोङ्डू नये । पापद्रव्य जोङ्डूं नयें ।
पुण्यमार्ग सोङ्डूं नये । कदाकाळीं ॥

निंदा द्वेष करूं नये । असत्संग धरूं नये ।
द्रव्यदारा हरूं नये । बळात्कारे ॥

अति क्रोध करूं नये । जिवलगांस खेदूं नये ।
मनीं वीट मानूं नये । सिकवणेचा ॥

क्षणक्षणा रूसों नये । आपुला पुरुषार्थ बोलों नये ।
केल्याविण सांगों नये । आपुला पराक्रमु ॥

बोलिला बोल विसरों नये । प्रसंगीं सामर्थ्य चुकों नये ।
केल्याविण निखंदूं नये । पुढिलांसी कदा ॥

सुखा आंग देऊं नये । प्रेत्न पुरुषे सांडूं नये ।
कष्ट करितां त्रासों नये । निरंतर ॥

बहुत चिंता करूं नये । निसुगपणे राहों नये ।
परस्त्रीतें पाहों नये । पापबुद्धी ॥

धूम्रपान घेऊं नये । उन्मत्त द्रव्य सेऊं नये ।
बहुचकारीं करूं नये । मैत्री कदा ॥

कामेंविण राहों नये । नीच उत्तर साहों नये ।
आसुदें अन्न सेऊं नये । वडिलांचे हि ॥

तोंडीं सीवी असों नये । दुसऱ्यास देखोन हांसों नये ।
उणे अंगीं संचारों नये । कुळवंताचे ॥

अल्पधने माजों नये । हरिभक्तीस लाजों नये ।
मर्यादेविण चालों नये । पवित्र जर्नी ॥

सत्यमार्ग सांडूं नये । असत्य पंथे जाऊं नये ।
कदा अभिमान घेऊं नये । असत्याचा ॥

अपकीर्ति ते सांडावी । सद्कीर्ति वाढवावी ।
विवेके दृढ धरावी । वाट सत्याची ॥

९. प्रपंच परमार्थ समन्वय साधावा...

नाना वेश नाना आश्रम । सर्वांचे मूळ गृहस्थाश्रम ।
जेथें पावती विश्राम । ऋलोक्यवासी ॥

याकारणे गृहस्थाश्रम । सकळांमध्ये उत्तमोत्तम ।
परंतु पाहिजे स्वधर्म । आणी भूतदया ॥

आधीं प्रपंच करावा नेटका । मग घ्यावे परमार्थविवेका ।
येथें आळस करूं नका । विवेकी हो ॥

प्रपंच सांझून परमार्थ केला । तरी अन्न मिळेना खायाला ।
मग तया करंट्याला । परमार्थ केंचा ॥

परमार्थ सांझून प्रपंच करिसी । तरी तूं यमयातना भोगिसी ।
अंतीं परम कष्टी होसी । येमयातना भोगितां ॥

प्रपंची जो सावधान । तो परमार्थ करील जाण ।
प्रपंची जो अप्रमाण । तो परमार्थी खोटा ॥

रागें रागें निधोन गेला । तरी तो भांडभांडों चि मेला ।
बहुत लोक कष्टी केला । आपण हि कष्टी ॥

संसारत्याग न करितां । प्रपंच उपाधी न सांडितां ।
जनामध्यें सार्थकता । विचारें चि होये ॥

प्रपंच सुखे करावा । परी काही परमार्थ वाढवावा ।
परमार्थ अवघाची बुडवावा । हे विहित नव्हे ॥

१०. समाजाची सेवा करावी ...

आपण यथेष्ट जेवर्णे । उरलें तें अन्न वाटर्णे ।
परंतु वाया दवडणे । हा धर्म नव्हें ॥

तैसे ज्ञानें तृप्त व्हावें । तें चि ज्ञान जनास सांगावें ।
तरतेन बुडों नेदावें । बुडतयासी ॥

कोण कोण राजी राखिले । कोण कोण मनी भंगिले ।
क्षणक्षणा परीक्षिले । पाहिजे लोक ॥

जिकडे जग तिकडे जगन्नायेक । कळला पाहिजे विवेक ।
रात्रंदिवस विवेकी लोक । सांभाळीत जाती ॥

जो जो लोक दृष्टीस पडिला । तो तो नष्ट ऐसा कळला ।
अवघे च नष्ट येकला भला । काशावरूनी ॥

संगीत चालिला तरी तो व्याप । नाहीं तरी अवघा चि संताप ।
क्षणक्षणा विक्षेप । किती म्हणौनी सांगावा ॥

येखादें मनुष्य तें सिळें । त्याचें करणें चि बावळें ।
नाना विकल्पाचें जाळें । करून टाकी ॥

उद्भेद अवघे तुटोनि जाती । मनासी वाटे विश्रांती ।
ऐसी दुलभ परब्रह्मस्थिती । विवेके सांभाळावी ॥

कांहीं गल्बला कांहीं निवळ । ऐसा कंठीत जावा काळ ।
जेणेंकरितां विश्रांती वेळ । आपणासी फावे ॥

जगामधें जगमित्र । जिव्हेपासीं आहे सूत्र ।
कोठें तरी सत्पात्र । शोधून काढावें ॥

जो परोपकार करितां चि गेला । पाहिजे तो ज्याला त्याला ।
मग काये उणें तयाला । भूमंडळी ॥

दुसऱ्याच्या दुःखें दुखवे । दुसऱ्याच्या सुखें सुखावे ।
आवघे चि सुखी असावे । ऐसी वासना ॥

नारायण असे विश्वीं । त्याची पूजा करीत जावी ।
या कारणे तोषवावी । कोणीतरी काया ॥

देऊळे म्हणिजे नाना शरीरे । तेथें राहिजे जीवेश्वरे ।
नाना शरीरे नाना प्रकारे । अनंत भेदे ॥

११. राजकारणाचे भान असावे...

मुख्य हरिकथा निरूपण । दुसरें तें राजकारण ।
तिसरें ते सावधपण । सर्वविषई ॥

चौथा अत्यंत साक्षेप । फेडावे नाना आक्षेप ।
अन्याये थोर अथवा अल्प । क्षमा करीत जावे ॥

दोष देखोन झांकावे । अवगुण अखंड न बोलावे ।
दुर्जन सांपडोन सोडावे । परोपकार करूनी ॥

दुःख दुसऱ्याचें जाणावें । ऐकोन तरी वांटून घ्यावें ।
बरें वाईट सोसावें । समुदायाचें ॥

अपार असावें पाठांतर । सन्निधं चि असावा विचार ।
सदा सर्वदा तत्पर । परोपकारासी ॥

करणें असेल अपाये । तरी बोलोन दाखउं नये ।
परस्परें चि प्रत्यये । प्रचितीस आणावा ॥

राजकारण बहुत करावें । परंतु कळों च नेदावें ।
परपीडेवरीं नसावें । अंतःकरण ॥

येकांची पाठी राखणें । येकांस देखो न सकणें ।
ऐसीं नव्हेत कीं लक्षणें । चातुर्याचीं ॥

चोर भांडारी करावा । घसरतां च सांभाळावा ।
गोवा मूर्खपणाचा काढावा । हळु हळु ॥

नष्टासी नष्ट योजावे । वाचाळासी वाचाळ आणावे ।
आपणावरी विकल्पाचे गोवे । पडों च नेदी ॥

कांटीने कांटी झाडावी । झाडावी परी ते कळों नेदावी ।
कळकटेपणाची पदवी । असों द्यावी ॥

जो दुसन्यावरी विश्वासला । त्याचा कार्यभाग बुडाला ।
जो आपण चि कष्ट गेला । तो चि भला ॥

मुख्य सूत्र हातीं घ्यावें । करणे तें लोकांकरवीं करवावें ।
कित्तेक खलक उगवावे । राजकारणामधें ॥

समुदाव पाहिजे मोठा । तरी तनावा असाव्या बळकळ्या ।
मठ करूनी ताठा । धरू नये ॥

दुर्जन प्राणी समजावे । परी ते प्रगट न करावें ।
सज्जनापरीस आळवावे । महत्व देऊनी ॥

जनामधें दुर्जन प्रगट । तरी मग अखंड खटखट ।
याकारणे ते वाट । बुझूनि टाकावी ॥

धटासी आणावा धट । उद्धटासी पाहिजे उद्धट ।
खटनटासी खटनट । अगत्य करी ॥

जैशास तैसा जेव्हां भेटे । तेव्हां मज्यालसी थाटे ।
इतुकं होतें परी धनी कोठें । दृष्टीस न पडे ॥

लोकिं लोक वाढविले । तेणे अमर्यादि जाले ।
भूमंडळी सत्ता चाले । गुप्तरूपे ॥

ऐसी कीर्ति करून जावें । तरी च संसारास यावें ।
दास म्हणे हें स्वभावें । संकेते बोलिले ॥

माणुस हेंकाड आणी कच्चें । मान्य करावें तयाचे ।
येणे प्रकारे बहुतांचे । अंतर राखावें ॥

वेडे करावें शाहाणे । तरी च जिणे श्लाघ्यवाणे ।
उगे च वादांग वाढविणे । हें मूर्खपण ॥

अति सर्वत्र वर्जाविं । प्रसंग पाहोन चालावें ।
हटनिग्रहीं न पडावें । विवेकी पुरुषें ॥

सामर्थ्य आहे चळवळीचे । जो जो करील तयाचे ।
परंतु येथें भगवंताचे । अधिष्ठान पाहिजे ॥

धकाधकीचा मामला । कैसा घडे अशक्ताला ।
नाना बुद्धि शक्ताला । म्हणोनी सिकवाव्या ॥

जो दुसऱ्याचें अंतर जाणे । देश काळ प्रसंग जाणे ।
तया पुरुषा काय उणे । भूमंडळीं ॥

१२. सर्वांशी गोड बोला...

शरीर परोपकारीं हलावावें । बहुतांच्या कार्यास यावे ।
उणें पडों नेदावें । कोणिएकाचे ॥

आडलें जाकस्लें जाणावें । येथानशक्ति कामास यावें ।
मृदवचनें बोलत जावें । कोणीयेकासी ॥

दुसऱ्याच्या दुःखें दुःखवावें । परसंतोषें सुखी व्हावें ।
प्राणीमात्रास मेळऊन घ्यावें । बन्या शब्दें ॥

बहुतांचे अन्याये क्षमावे । बहुतांचे कार्यभाग करावे ।
आपल्यापरीस व्हावे । पारखे जन ॥

उत्तम पदार्थ दुसऱ्यास द्यावा । शब्द निवङ्गून बोलावा ।
सावधपणे करीत जावा । संसार आपला ॥

मरणाचे स्मरण असावे । हरिभक्तीस सादर व्हावे ।
मरोन कीर्तीस उरवावे । येणे प्रकारे ॥

उदंड धिकारून बोलती । तरी चळो नेदावी शांति ।
दुर्जनास मिळोन जाती । धन्य ते साधु ॥

कीर्ती पाहों जातां सुख नाहीं । सुख पाहतां कीर्ती नाहीं ।
विचारेंविण कोठे चि नाहीं । समाधान ॥

आपले अथवा परावे । कार्य अवघें च करावे ।
प्रसंगी कामास चुकवावे । हें विहित नव्हे ॥

बरे बोलतां सुख वाटते । हें तों प्रत्यक्ष कळते ।
आत्मवत परावे ते । मानीत जावे ॥

कठिण शब्दे वाईट वाटतें । हें तों प्रत्ययास येतें ।
तरी मग वाईट बोलावें तें । काये निमित्य ॥

आपणास चिमोटा घेतला । तेणे कसाविस जाला ।
आपणावरून दुसऱ्याला । राखत जावे ॥

जे दुसऱ्यास दुःख करी । ते अपवित्र वैखरी ।
आपणास घात करी । कोणियेके प्रसंगी ॥

आपल्या पुरुषाथवैभवें । बहुतांस सुखी करावें ।
परंतु कष्टी करावें । हे राक्षसी क्रिया ॥

आपण आवचितें मरेन जावें । मग भजन कोणे करावें ।
याकारणे भजनास लावावे । बहुत लोक ॥

आमची प्रतिज्ञा ऐसी । कांहीं न मागावे शिष्यासी ।
आपणामार्गे जगदीशासी । भजत जावे ॥

बोलण्यासारिखें चालणे । स्वयें करून बोलणे ।
तयाची वचने प्रमाणे । मानिती जनीं ॥

वेड्यास वेडे म्हणों नये । वर्म कदापि बोलों नये ।
तरी च घडे दिग्विजये । निस्पृहासी ॥

जीव जीवांत घालावा । आत्मा आत्म्यांत मिसळावा ।
राहराहों शोध घ्यावा । परांतरांचा ॥

मूर्खासि वाटे मी शाहाणा । परी तो वेडा दैन्यवाणा ।
नाना चातुर्याच्या खुणा । चतुर जाणे ॥

अवघे च म्हणती आम्ही थोर । अवघे चि म्हणती आम्ही सुंदर ।
अवघे चि म्हणती आम्ही चतुर । भूमंडळीं ॥

दुसऱ्याचे चालणीं चालावें । दुसऱ्याचें बोलणीं बोलावें ।
दुसऱ्याचे मनोगतें जावें । मिळोनियां ॥

आधी अंतर हाती घ्यावें । मग हळूहळू उकलावें ।
नाना उपायें न्यावें । परलोकासी ॥

प्रसंग जाणोनि बोलावें । जाणपण कांहीं च न घ्यावें ।
लीनता धरून जावें । जेथतेथे ॥

भगवंताजवळ काय मागाल ?

कोमळ वाचा दे रे राम । विमळ करणी दे रे राम ॥४॥
प्रसंग ओळखी दे रे राम । धूर्त्कळा मज दे रे राम ॥१॥
हितकारक दे रे राम । जनसुखकारक दे रे राम ॥२॥
अंतरपारखी दे रे राम । बहुजनमैत्री दे रे राम ॥३॥
विद्यावैभव दे रे राम । उदासीनता दे रे राम ॥४॥
मागो नेणे दे रे राम । मज न कळे ते दे रे राम ॥५॥
तुझी आवडी दे रे राम । दास म्हणे मज दे रे राम ॥६॥

संगीत गायन दे रे राम । आलाप गोडी दे रे राम ॥७॥
धातमाता दे रे राम । अनेक धाटी दे रे राम ॥९॥
रसाळ मुद्रा दे रे राम । जाड कथा मज दे रे राम ॥२॥
दस्तक टाळी दे रे राम । नृत्यकला मज दे रे राम ॥३॥
प्रबंध सरळी दे रे राम । शब्द मनोहर दे रे राम ॥४॥
सावधपण मज दे रे राम । बहुत पाठांतर दे रे राम ॥५॥
दास म्हणे रे सद्गुण धाम । उत्तम गुण मज दे रे राम ॥६॥

पावन भिक्षा दे रे राम । दीनदयाळा दे रे राम ॥६३॥
अभेदभक्ती दे रे राम । आत्मनिवेदन दे रे राम ॥११॥
तद्रुपता मज दे रे राम । अर्थरोहण दे रे राम ॥२॥
सञ्जनसंगती दे रे राम । अलिस्पण मज दे रे राम ॥३॥
ब्रह्मअनुभव दे रे राम । अनन्यसेवा दे रे राम ॥४॥
मजविण तू मज दे रे राम । दास म्हणे मज दे रे राम ॥५॥

श्री समर्थ रामदास स्वामींचा अखेरचा संदेश

माझी काया आणि वाणी ।
गेली म्हणाल अंतःकरणी ॥
परी मी आहे जगज्जीवनी ।
निरंतर ॥१॥

आत्माराम दासबोध ।
माझे स्वस्त्र प स्वतःसिद्ध ॥
असता ना करावा ख्रेद ।
भक्तजनी ॥२॥

॥ श्रीराम समर्थ ॥

श्री समर्थ रामदास स्वामींचा जन्म - सन १६०८

श्री समर्थ रामदास स्वामींची तपश्चर्या
सन १६२० ते १६३२

श्री समर्थ रामदास स्वामींची तीर्थयात्रा
सन १६३२ ते १६४४

श्री समर्थ रामदास स्वामींचे समाज प्रबोधन
सन १६४४ ते १६७८

श्री समर्थांनी सन १६८२ साली
सज्जनगडावर समाधी घेतली.

॥ श्रीराम समर्थ ॥

शक्तीने मिळती राज्ये ।
युक्तीने यत्न होतसे ।
शक्ती युक्ती जये ठाई ।
तेथे श्रीमंत धावती ॥

॥ जय जय रघुवीर समर्थ ॥